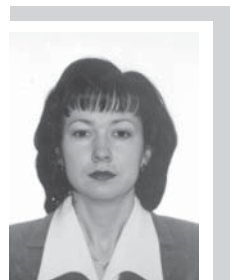

Ю. М. ГАЛУСТЯН,
канд. соціол. наук

Yulia M. Galustian,
Ph.D. in Sociology

В. П. НОВИЦЬКА
Valentyna P. Novytska

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, вибору власної лінії поведінки та творенні особистого щастя набувають проблеми гендерного розвитку особистості. Саме в культурі суспільства формується концепція чоловічої і жіночої психології. Експериментальне дослідження особливостей формування гендерної ідентифікації та соціалізації є досить актуальним та важливим питанням в контексті вивчення проблем самоідентифікації та становлення особистості. Проблема гендерної соціалізації – це міждисциплінарна проблема, яка охоплює широке коло питань. Але, на жаль, гендерна соціалізація індивіда як формування гендерних рис, які можна вважати найбільш стійкими рисами особистості, досліджена недостатньо.

Гендерна ідентифікація – це, власне, усвідомлення індивідом своєї статевої належності, переживання ним своєї маскулінності/фемінності та готовність виконувати визначену статевою роль. Ідентифікувати (усвідомити)

себе чоловіком або жінкою – означає прийняти ті психологічні якості й моделі поведінки, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі. Тобто гендерна ідентичність передбачає існування певних оціночних компонентів, зокрема, уявлень індивіда про те, наскільки його поведінка та особистісні характеристики відповідають сподіванням та вимогам суспільства до жіночої або чоловічої ролі. Вона виступає основним компонентом самосвідомості людини. Гендерна ідентичність формується поступово в процесі соціалізації. Вирішальним етапом її формування є підлітковий вік, у цей період відбувається її остаточне формування.

Дослідники мають різні думки щодо віку первинної статевої ідентифікації – усвідомлення індивідом своєї статевої належності. Теорія гендерного розвитку – набуття особистістю гендерної ідентичності – З. Фрейда викликала чимало критичних зауважень та заперечень. Так, Фрейд вважав, що усвідомлення ди-

тиною гендерної ідентичності відбувається у чотири-п'ять років. Більшість пізніших авторів наполягають на більш ранньому періоді. Деякі вчені, наприклад І. Ю. Кон, вважає, що це відбувається у віці 1,5 року.

За когнітивною концепцією ідентифікації у дітей віком 5–6 років з'являються власні уявлення про статеву роль, яка формує секс-типізовані оцінки й манери. Секс-типізація не є продуктом ідентифікації, а, навпаки, ідентифікація вважається наслідком секс-типізації [1].

Гендерна ідентичність виникає під впливом гендерних стереотипів, які існують у кожному суспільстві і формуються в контексті культури, історичного часу. Їх значення та інтерпретація залежать від багатьох соціальних факторів, таких як клас, вік, раса, етнос. Гендерні стереотипи – це сформовані в культурі узагальнені уявлення про те, як у дійсності поводять себе чоловіки та жінки. Сутність механізму стереотипізації полягає в приписуванні різноманітних характеристик на основі віднесення об'єкта, що спостерігається, до вже відомої категорії. В основі стереотипу знаходиться психологічний феномен генералізації, схематизації свого й чужого. Намагання засвоїти певну гендерну роль та відповідати усталеним в суспільстві гендерним стереотипам реалізується завдяки таким механізмам соціального впливу, як нормативний та інформаційний тиск [2].

Нормативний тиск виявляється у неприйнятті та осудженні суспільством тих його членів, чия поведінка не відповідає традиційним гендерним нормам даного суспільства. Типовим проявом нормативного тиску є негативне ставлення до індивідів з нетрадиційною сексуальною орієнтацією в більшості сучасних суспільств.

Таким чином, виконання гендерної ролі під впливом нормативного тиску є вимушеним пристосуванням до наявних суспільних стереотипів, щоб уникнути нехтування з боку суспільства. Інформаційний тиск реалізується завдяки прагненню індивіда відповідати певним нормам та стандартам, серед яких значну роль відіграють гендерні стереотипи. Тобто людина намагається поводити себе так само як і члени її референтної групи, і тільки тоді вона вважає свою поведінку правильною [2].

Отже, вплив нормативного тиску обумовлений прагненням людини пристосуватись у суспільстві, а інформаційного – прагненням бути правим. Взаємодія цих двох видів соціального тиску визначає певний тип засвоєння та виконання гендерних соціальних норм, які й є гендерною роллю чоловіка та жінки. Змістовні характеристики гендерних стереотипів обумовлені багатьма соціально-культурними чинниками, і тому поспіль вони набувають нових рис для представників кожної статі.

Так, жінки, за результатами соціологічного опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень*, традиційно приписують чоловікам більший рівень прояву типових маскулітних якостей, але у той же час „не поступаються їм за незалежністю та самостійністю” і майже однаково оцінюють ідеальний рівень розвитку інтелектуальних здібностей (див. табл. 1).

Чоловікам так само притаманне сприйняття статево типізованого образу ідеальної жінки з подібною оцінкою розумових здібностей і чоловіків, і жінок, проте вони вважають справжнього чоловіка значно скромнішим, ніж ідеальну жінку. Цілком вірогід-

* Опитування проводилося у червні 2002 р. в межах реалізації проекту “Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень” за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку, Посольства Канади в Україні, Канадсько-українського гендерного фонду. Опитано 2113 респондентів.

ним поясненням останнього є те, що вони мають на увазі чоловічу стриманість, дзеркальним відображенням чого вважають типові фемінні прояви, а саме – емоційність та експресивність, що й обумовлює низькі бали за цією характеристикою серед жінок. Традиційною є оцінка зовнішніх якостей – значно більша значущість зовнішньої привабливості для ідеальної жінки (особливо з погляду чоловіків), ніж для ідеального образу справжнього чоловіка.

Цікавим аспектом даного дослідження є порівняння відповідей респондентів за статтю стосовно тих рис, які повинна мати ідеальна жінка та ідеальний чоловік. Так, жіноча частина вибірки наділяє ідеальну представницю своєї статі такими якостями (в порядку зменшення їх важливості), як доброта, розум, зовнішня привабливість, вихованість, вміння відсто-

ювати свої інтереси, енергійність та гарний смак. Чоловіки бачать ідеальну жінку передусім як добру, але далі традиційно віддають перевагу зовнішній привабливості, а вже потім розумовим здібностям, вихованості, скромності, гарному смаку, поступливості та енергійності.

Чоловіки дотримуються традиційно фемінного ідеального жіночого образу, тоді як жінки бажають бути не тільки добрими, привабливими і поступливими, але й енергійними, незалежними та самостійними, а також вміти постояти за себе, захистити свої інтереси.

Жінки в сучасному суспільстві прагнуть до андрогінії, тобто прагнуть гармонійно поєднати в собі фемінні та маскуліні риси, тоді як для чоловіків характерне більш звичне та бажане бачення в жінці переважно фемінних якостей.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Які якості властиві “ідеальній жінці” та “справжньому чоловікові”, %

Якості	Ідеальна жінка		Справжній чоловік	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
1. Енергійність	29	35	49	43
2. Наполегливість	10	16	28	27
3. Цілеспрямованість	20	25	44	38
4. Доброта	76	66	23	30
5. Вміння відстоювати свої інтереси	21	37	51	42
6. Комунікабельність	27	28	19	15
7. Поступливість	30	21	7	11
8. Зовнішня привабливість	60	46	8	10
9. Ерудиція, розум	49	50	53	53
10. Вихованість	41	38	20	25
11. Скромність	38	29	66	6
12. Лідерські якості	5	9	27	26
13. Вміння заробити гроші	11	19	66	69
14. Незалежність і самостійність	12	19	23	20
15. Гарний смак	34	33	8	7
16. Сила волі	8	12	35	32
17. Здатність нести відповідальність за долю близьких людей	22	23	47	52

Образ справжнього чоловіка не має значних відмінностей в оцінках чоловіків і жінок. Так, чоловіки вважають головними якостями справжнього чоловіка вміння заробити гроші, скромність, інтелект, вміння постояти за себе, енергійність та здатність нести відповідальність за долю близьких людей. Жінки стосовно справжнього чоловіка виділяють такі характеристики: вміння заробити гроші, розум, здатність нести відповідальність за інших людей, енергійність, вміння постояти за себе та цілеспрямованість.

Як бачимо, виняток становить скромність, яку чоловіки й жінки розуміють, вочевидь, по-різному. Але слід зауважити, що жінки схильні недооцінювати маскулінні та переоцінювати фемінні якості чоловіка, окрім здатності заробляти гроші та нести відповідальність за своїх близьких, за якими оцінка жінок вища за відповідну оцінку чоловіків.

Отже, представники обох статей дають приблизно однакову характеристику справжньому чоловіку, тоді як за абсолютними показниками існує тенденція до фемінізації чоловіків, що виявляється через зменшення оцінок за маскулініними показниками та підвищення за фемінними. Сучасні гендерні стереотипи зазнають певних змін, результатом яких повинно стати створення умов для партнерської взаємодії жінки та чоловіка, гармонійного андрогінного поєднання фемінності та маскулінності кожного з них.

Засвоєння гендерних норм відбувається у вигляді гендерно-рольової соціалізації або диференційної соціалізації через навчання певним поведінковим моделям, притаманним даному суспільству. Вперше поняття соціалізації з'явилося наприкінці XIX ст. в американській та французькій соціології і пов'язане з іменами Ф. Гіденса і Г. Тарда. Типовим є визначення соціалізації як прийняття

індивідом групових норм, цінностей вищого чи нижчого статусу, характерних для груп, членства в яких особистість домагається [3].

Гендерна соціалізація передбачає опанування певною системою диференціації статевих ролей (розподіл праці за ознакою статі, специфічні статево-рольові приписи, права та обов'язки чоловіків та жінок, шлюбно-родинні норми поведінки, стереотипи маскулінності/фемінності).

Отже, існує велика кількість соціально-історичних, культурних та індивідуально-психологічних варіантів та варіацій чоловічого і жіночого характеру та стилю життя, які визначають траєкторії життєвого шляху та конструюють тим самим певні гендерні ідентичності.

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння системи статевих ролей, які відповідають визначеним та притаманним даному суспільству правилам та уявленням про поведінку представників чоловічої та жіночої статі. Основні аспекти соціалізації: присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив оточення на індивіда) і відтворення (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на оточення). В рамках гендерної соціалізації під присвоєнням мають на увазі те, що з самого початку дитина засвоює, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою, чоловіком чи жінкою. Говорячи про гендерну соціалізацію, не можна нехтувати біологічними чинниками статевої диференціації, а саме особливостями функціонування нервової системи та будови певних відділів головного мозку, які визначають відмінності у поведінці та емоційних реакціях чоловіків та жінок. Процес гендерної соціалізації обумовлюється і спрямовується різними соціальними і культурними чинниками. Первинна соціалізація пов'язана з несвідомими та пасивними механізмами засвоєння культури, а головну роль на

цьому етапі відіграють родина, соціальне оточення, ЗМІ, дошкільні дитячі заклади. Процес гендерної соціалізації особистості триває до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Зрозуміло, що в молоді роки цей процес значно інтенсивніший, ніж у старшому віці.

Для з'ясування гендерної соціалізації було проведено чимало різноманітних досліджень психологічного спрямування, в яких вивчалось засвоєння індивідом тої чи іншої гендерної норми. *Теорія ідентифікації* підкреслює роль емоцій та наслідування: вважається, що дитина несвідомо імітує поведінку дорослих представників своєї статі, передусім батьків, місце яких хоче зайняти. *Теорія статевої типізації*, яка спирається на теорію соціального научіння, надає вирішального значення механізмам психологічного підкріплення. Дорослі та батьки заохочують хлопців до маскуліної поведінки та негативно ставляться до них, коли вони поводять себе фемінно. Спочатку дитина навчається розрізняти диференційовані за статтю зразки поведінки, потім — поширювати цей досвід на нові ситуації. *Теорія самокатегоризації* підкреслює когнітивний бік цього процесу і особливо — значення самосвідомості: дитина спочатку засвоює уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою, потім визначає, категоризує себе як хлопчика чи дівчинку і після цього намагається співставляти свою поведінку відповідно до гендерних уявлень. Психологічні теорії описують переважно, як дитина засвоює відповідний статево-рольовий репертуар [4].

Вона або він розвивають свою гендерну ідентичність, тобто власні почуття та свідомі поведінка особи коригуються залежно від того, хто це — жінка або чоловік, дівчина чи хлопець, та від вивчення й засвоєння гендерної ролі — набору експектацій по-

ведінки. По-перше, суспільство, в якому з'являється дитина, вже гендерно організоване або структуроване. Починаючи від імені, а згодом через іграшки, одяг, у родинному колі й поза його межами, відбувається процес гендерної соціалізації. Поступово групова соціалізація починає відігравати головну роль у подальшому підсиленні гендерних ідентичностей впродовж шкільного навчання.

Гендерна соціалізація особистості завдяки набуттю гендерних ідентичностей вважається найвизначнішим чинником формування жіночих і чоловічих соціальних ролей. Отже, беручи за основу біологічну стать, необхідно зважати на соціокультурні чинники, які взаємодіють з біологічними й разом виступають визначальними у виборі гендерної ідентичності та гендерної ролі.

У західній літературі при розгляді таких питань гендерної соціалізації, як пояснення механізмів передачі гендерної інформації від батьків до дітей, останнім часом широко застосовується теорія гендерної схеми С. Бем.

Теорія гендерної схеми опирається на дві теорії засвоєння статевої ролі: теорію когнітивного розвитку і теорію соціального научіння.

Представники *когнітивної теорії* — Л. Колберг, Ж. Піаже, Г. Мартін вважають, що першим етапом у процесі засвоєння статевої ролі є самовизначення, ідентифікація дитини як хлопчика чи дівчинки. Після виникнення когнітивного самовизначення, дитина оцінює позитивно ті речі, дії і форми поведінки, котрі пов'язані з роллю дівчинки чи хлопчика. В результаті типова для даної статі поведінка викликає позитивні почуття, так і відбувається самоствердження. Діти розвивають свідоме бажання бути подібними до одного з батьків або інших дорослих тієї самої статі. І в цьому разі процес набуття дорослого світосприйняття відбуваєть-

ся через навчання, якому передую фаза вибору чоловічої чи жіночої поведінкової моделі. Дитина двох або трьох років може називати себе дівчинкою чи хлопчиком, ще не знаючи того, що ця відмінність ґрунтується на фізичних властивостях. У шестирічному віці дівчинка/хлопчик вже знають, що вона є такою/таким і що вона/він завжди буде нею/ним. Коли дитина це усвідомлює, то починає демонструвати діяльність та поведінку, що визначається як жіноча або чоловіча, причому цей вибір схвалюється і підтримується батьками. Обстоюючи теорію когнітивного розвитку, деякі дослідники наполягають на тому, що гендерна ідентичність встановлюється не в 6 років, а в перші 2 роки життя і збігається з періодом засвоєння рідної мови та формування мовного апарату. Когнітивісти вважають, що спочатку дитина засвоює статеву ідентичність, а вже потім навчається поведінці відповідної статі.

Наступна теорія гендерного розвитку – *теорія соціального научіння* – стверджує, що гендерної ідентичності дитина набуває після засвоєння гендерної ролі. Це не обов'язково відбувається у певному віці. На думку А. Бандури – представника теорії, батьки починають тренувати дитину перш, ніж сама дитина буде в змозі спостерігати і розрізняти моделі обох статей.

В основу теорії покладено положення про те, що засвоєння гендерних ролей відбувається спершу через спостереження, а потім через імітацію. Батьківське оточення є найближчим соціальним оточенням дитини. Діти обирають такий тип поведінки, який може бути схвалений або не схвалений батьками, тобто через оцінку батьків. Батьки та інші дорослі, схвалюючи або заперечуючи, спонукають дітей прийняти певну гендерну роль відповідно до своїх уявлень. Основними детермінантами розвитку рольової диференціації статі за цією

теорією є диференційоване підкріплення типових для статі форм поведінки вихователями і батьками та моделювання поведінки батьків. Тобто гендерна ідентифікація “відштовхується” від батьківського бачення відмінностей між чоловічою та жіночою поведінковою моделлю, яке їй передається дітям.

Важливим фактором виникнення ідентифікації, як підкреслюється багатьма дослідниками, є емоційний зв'язок між дітьми і батьками. Така ідентифікація визначається як ідентифікація розвитку. В теорії соціального научіння окрім ідентифікації розвитку виділяється також захисна ідентифікація, яка відбувається в результаті загрози бути покараним.

Гендерна схема – це когнітивна структура, мережа асоціацій, яка з самого початку націлена на те, щоб шукати і групувати інформацію. Поведінка, характеристики, культурні символи спонтанно сортуються на категорії “чоловіче – жіноче” [5].

Значний внесок у створення моделі формування гендерної ідентичності зробив Е. Еріксон. Він вважав, що перед людиною на різних вікових стадіях постають складні, іноді критичні ситуації, які мають специфічний характер. Долаючи ці критичні ситуації протягом життя успішно (усього їх 8), індивід збагачується новим соціальним досвідом і переходить до наступної стадії. Якщо ж соціалізації на якій-небудь стадії не відбулося або вона відбулася частково, це негативно впливає, як вважає Еріксон, на подальші стадії та соціалізацію в цілому.

Отже, гендерна соціалізація індивіда відбувається протягом усього життя, в процесі якої особистість засвоює моделі гендерної поведінки, які є позитивними для чоловічої й жіночої статі, і починає демонструвати чоловічу, жіночу або кроссгендерну позицію. Зріла гендерна ідентичність виявляється в адаптованості особис-

тості до трансформацій, які відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема у гендерних ролях. Соціальний прогрес, демократизація стосунків між статями, трансформація культури супроводжуються загальною тенден-

цією до змін у процесах ідентифікації і соціалізації особистості, у тому числі й гендерної.

-
1. *Захаров А. И.* Психологические особенности восприятия детьми роли родителей // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 59–68.
 2. *Берн Ш.* Гендерная психология. – М., 2001. – С. 32–38.
 3. *Лукашевич М. П.* Соціалізація. Виховні механізми і технології. – К.: 1998 – 112 с.
 4. *Завгородня О.* До проблеми психологічного змісту фемінності та маскуліності // Освіта та управління. – 2002. – Т. 5. – № 4. – С. 87–97.
 5. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб, 2003. – 480 с.

Подано до редакції 09.01.2004

Abstract. SOME ASPECTS OF GENDER IDENTIFICATION AND INDIVIDUAL SOCIALISATION

The article outlines the main aspects of gender socialisation and self-identity. The concept of gender socialisation is illustrated by a number of theories and research data, in particular the public perceptions of 'ideal man' and 'ideal woman'. The article provides a comparative analysis of public perceptions of female and male social roles and images.
